

Het recht van de rooms-katholieke kerk is een gigantisch systeem, in meerdere betekenissen. Georg van Daal, scheidend redactielid overigens, raakte onder de indruk van het wetboek en van de spanwijdte van het systeem. In zijn pogingen de canonieke wereld te ontsluiten stuitte hij echter op diverse grenzen. 'Het was onmogelijk een Officiaal voor de microfoon te krijgen.'

Georg van Daal'

Canonica

De rooms-katholieke kerk (verder: 'RKK') is met zijn canoniek recht – één systeem van wetgeving en één hoogste rechter – een van de grootste juridische gemeenschappen ter wereld.² Het is het enige juridische systeem dat zo goed als alle landen ter wereld bestrijkt, met jurisdictie reikend van de hoogste organen van de RKK tot aan de laatste rooms-katholiek in willekeurig welk land. Toch is de wereld van het canonieke recht niet alleen fascinerend wegens de schaalgrootte, maar ook omdat er naast de bekende juridische wereld van nationale overheidsrechten en internationale gerechtelijke instanties – met hun rechters, raden, officieren, advocaten en gemachtigden – er een andere, mondiale, autonome juridische kosmos bestaat. Seculier recht en canoniek recht raken elkaar wel op een paar punten, maar bestaan vooral náást elkaar.³ De wereld van het canoniek recht is voor alle rooms-katholieken hetzelfde en kent zijn eigen wetgevingssystematiek, eigen normen van iedere denkbare juridische aard, eigen gerechtelijke instellingen, functionarissen, advocaten en wat dies meer zij.

Knap en bondig

Hét wetboek van de RKK is de *Codex Iuris Canonici*, oftewel het Wetboek van canoniek recht.⁴ Naast de CIC bestaat nog een ingewikkeld systeem van universeel,⁵ regionaal, institutioneel of personeel geldende canonieke regels en verdragen, maar de CIC is de ruggengraat van het canoniek recht. De CIC regelt in één boek, verspreid over 1752 zogenaamde canones, de kern van wat de seculier jurist verspreid ziet over vele wetboeken, en meer, omdat de CIC ook geloofszaken regelt. Bestuursrecht, bestuursprocesrecht, institutioneel recht, geloof en geloofsverplichtingen, missie, strafrecht, civiel en strafrechtelijk procesrecht, burgerlijk recht (bijvoorbeeld rechtspersonenrecht, goederen- en overeenkomstenrecht), het recht van ambten in de kerk, rechterlijke organisatie, et cetera: het wordt allemaal behandeld in de CIC.⁶ Het canoniek recht kent bovendien zijn eigen trias politica,⁷ zij het dat de paus zowel hoogste regelgever als hoogste rechter is.⁸ Al met al is de CIC een knap en bondig opgezet wetboek. Het is niet zo oud als men bij de RKK wellicht zou verwachten; de huidige dateert van 1983. Het canoniek recht is wel zo oud als de RKK zelf en zijn taal – dus ook die van de authentieke tekst van de CIC – is het Latijn.

Wildgroei

In de loop van de eerste tien eeuwen van de RKK ontstond er een wildgroei aan canonieke regelingen. In de loop van de twaalfde eeuw heeft de monnik Gratianus het initiatief genomen deze om te buigen naar een samenhangend wettelijk systeem. Zo ontstond een meer coherent geheel, de *Decretum Gratiani*. Dit werd in combinatie met een reeks andere canonieke wetten de *Corpus Iuris Canonici*. Daarna groeide er weer een groot ongeordend geheel. Al voor het eind van de 19e eeuw wilden veel bisschoppen één collectie van canonieke wetten, maar pas in het begin van de 20e eeuw liet Paus Pius X de canonieke regelgeving systematisch (her)codificeren.

De eerste versie van de CIC werd van kracht op Pinksteren 19 mei 1918. De wereld had toen al één wereldoorlog meegemaakt, de tweede volgde snel. Eind jaren vijftig zag Paus Johannes XXIII daarin, en in de snelle veranderingen van zeden, aanleiding de CIC te herzien. De herziening was een complex proces, waarvoor allerlei geledingen van de RKK moesten worden geconsulteerd. Bij het herzieningsproces waren 105 kardinalen, 77 bisschoppen, 73 seculiere priesters, 47 priesters-religieuzen, 3 vrouwelijke religieuzen en 12 leken betrokken. Op 25 januari 1983 kondigde Paus Johannes Paulus II de huidige CIC af, die toen ook in werking trad; sindsdien is er één aanvulling afgekondigd.⁹

Rechtbanken

In ieder bisdom is voor alle zaken die niet uitdrukkelijk daarvan zijn uitgezonderd de bisschop de rechter in eerste instantie.¹⁰ Hij is in principe gehouden een Gerechtvicaris, ofwel Officiaal, aan te stellen. Samen met de bisschop vormt de Officiaal de bisschoppelijke rechtbank. Daarnaast kunnen nog tal van andere gerechtsfunctionarissen worden benoemd. De rechters die de bisschop benoemt, moeten geestelijken zijn. De bisschoppenconferentie kan besluiten dat ook leken rechter kunnen worden. In overleg kunnen meerdere bisdommen, voor alle zaken of voor bepaalde zaken, ook één gezamenlijke rechtbank instellen.¹¹ In Nederland zijn er zes bisschoppelijke rechtbanken.

De rechtbank van tweede instantie is de bisschoppelijke rechtbank van de aartsbisschop van de betreffende kerkprovincie. Voor beroep van zaken die in eerste instantie zijn gewezen door de

aartsbisschoppelijke rechtbank, wordt een vaste andere rechtbank aangewezen.³² De hoogste rechter van de RKK is de paus, in persoon of door middel van de rechtbank van zijn eigen bisdom, Rome, ook wel bekend als de Apostolische Stoel.³³ De rechtbank van de Apostolische Stoel heet de Romeinse Rota.³⁴

Voor canonieke arbeidsgeschillen in Nederland, bijvoorbeeld rond pastoraal werkers, is er het Bisschoppelijk Scheidsrecht, dat op basis van een besluit van de Nederlandse bisschoppen via 'particulier canoniek recht' functioneert. Iedere gelovige heeft echter het recht om in iedere staat van het geding iedere zaak aan de Apostolische Stoel voor te leggen, dus ook daar in te leiden. Wordt een zaak dan al door een ander canoniek gerecht behandeld, dan schort dat die behandeling niet op, tenzij de Apostolische Stoel de hele zaak aan zich trekt.³⁵

Canoniek advocaten

Lééft het canoniek recht nu in Nederland? Zijn er canonieke advocaten actief, spelen er bij de bisschoppelijke rechtbank en canonieke bestuursrechter opzienbarende zaken, waarvan een tipje kan worden opgelicht? De antwoorden hierop ontnuchteren diegene die door het systeem van het canoniek recht geboeid is geraakt. Wie gegevens over de bisschoppelijke rechtbanken zoekt, zal zijn best moeten doen om bijvoorbeeld op internet adressen en telefoonnummers te vinden.³⁶ Deze rechtbanken materialiseren zich door een gevelbordje van een bisdomgebouw. Griffies zijn er niet. De Officieren mijden publiciteit. Aan géén Nederlandse universiteit kan een canonieke graad worden behaald die toegang geeft tot de canonieke advocatuur;³⁷ daarvoor zijn de universiteiten van Leuven en Münster het meest nabij. In het canoniek recht bestaat vrije advocatenkeuze,³⁸ maar procesvertegen-

SYRISCH-ORTHODOXE GELOVIGEN NEMEN AFSCHIED VAN AARTSBISSCHOP JULIUS YESHU ÇIÇEK, IN GLANERBRUG (OV.)

FOTO: MARCEL VAN DEN BERGH/HH

woordiging is niet verplicht. In canonieke strafprocessen moet de rechter een advocaat voor de aangeklaagde benoemen, als deze niet zelf een advocaat heeft aangesteld.¹⁹ Per bisschoppelijke rechtbank bestaat er een 'album' waarin de bij die rechtbank actieve canonieke advocaten op het tableau zijn gesteld, om maar eens een seculiere term te gebruiken. Per rechtbank zijn dat er drie tot vijf. Bij wangedrag kan de bisschoppelijke rechtbank een advocaat van een zaak verwijderden,²⁰ of in het algemeen schorsen uit de bediening,²¹ en kan de bisschop die aan het hoofd van de rechtbank staat, advocaten van de daar aanwezige lijst van advocaten schorsen of schrappen.²²

Onontbindbaar

De Nederlandse bisschoppelijke rechtbanken behandelen bijna alleen huwelijkszaken. In de volksmond spreekt men wel eens van de kerkelijke echtscheiding, maar die bestaat niet. Voor de RKK is namelijk het naar canoniek recht geldig gesloten huwelijk onontbindbaar.²³ De kerkelijke rechtbanken onderzoeken daarom uitsluitend *ex tunc* of het huwelijk op het moment van het sluiten nietig was. Er bestaan tal van voorschriften die dat met zich kunnen brengen. In Nederland worden er ongeveer 200 huwelijkszaken per jaar aangebracht bij de bisschoppelijke rechtbanken. Daar komen alleen in uitzonderingsgevallen advocaten aan te pas.

In de regel zullen de echtelieden zich via hun pastoor gezamenlijk tot de bisschoppelijke rechtbank wenden, en zal het proces zich vooral op papier voltrekken. In dat proces treedt altijd een verdediger van de huwelijksband op, náást de partijen. De partijen staan niet tegenover, maar naast elkaar. De uitspraak in eerste instantie wordt van rechtswege in tweede instantie getoetst.

Het geheel heeft iets kunstmatigs, door het voordeel van de twijfel die de sacrale huwelijksband krijgt, door het automatisch hoger beroep en vanwege de noodzaak terug te gaan naar de periode voor of het moment van de kerkelijke huwelijksluiting. Het is onmogelijk gebleken een Officiaal 'voor de microfoon' te krijgen, maar in een alleen op internet gepubliceerd artikel heeft een bepaalde Officiaal de nodige vragen gesteld bij de zin en onzin van het canoniek recht rond huwelijkszaken.²⁴ Anders dan men van een Officiaal zou verwachten vraagt hij zich af of als de liefde dood is en de echtelieden van elkaar vervreemd zijn, zij nog wel door de huwelijksband gebonden moeten blijven. Hij wijst er op dat de oosterse Kerken al de *praxis* hebben ingevoerd – aan de hand van duidelijke criteria – dat een huwelijk dat rechtsgeldig is gesloten wél in canonieke zin kan worden ontbonden.

Aalmoezenier

Hoewel het canoniek recht allerlei mogelijkheden biedt voor interessante zaken bij gerechtelijke instanties, blijken deze instanties zich vooral – en bijna alleen op papier – bezig te houden met huwelijkszaken. Over die paar interessante zaken die er altijd zullen spelen, wijdt men logischerwijs niet uit. Zo speelde of speelt er *sub rosa* een canonieke strafzaak tegen een priester die via het burgerlijk (pensioen)recht de deelname afdwong van zijn huishoudster in een kerkelijk pensioenfonds, namelijk door tegen de bedoelingen van de RKK in met haar een geregistreerd partnerschap aan te gaan. Dat zou *in extremis* kunnen leiden tot zijn excommunicatie.

DE CANONIEKE PROCEDURE VOOR HUWELIJKSZAKEN HEEFT IETS KUNSTMATIGS DOOR HET VOORDEEL VAN DE TWIJFEL DIE DE SACRALE HUWELIJKS BAND KRIJGT EN HET AUTOMATISCH HOGER BEROEP

Verder is er de zaak van een Nederlandse aalmoezenier die de canonieke gelederen tot in Rome nog even heeft geschokt. Aanstellingsvereiste door de Nederlandse overheid voor de functie van aalmoezenier is de intrekbare goedkeuring daarvan door de RKK. Een aalmoezenier die die goedkeuring door de RKK ingetrokken zag, vocht dat tevergeefs aan in drie canonieke instanties, waarna hij door de Kroon – eervol – uit de strijdkrachten werd ontslagen. Hij vorderde daarvoor in twee civiele instanties schadevergoeding. De Rechtbank Haarlem veroorzaakte in Rome een schokgolffje door te oordelen dat de canonieke rechtsgang in deze zaak te kort schoot, waardoor er sprake was van een aantasting van de persoon, basis voor een immateriële schadevergoeding.²⁵ Tot opluchting van de bisschoppelijke conferentie in Rome trok het Hof Amsterdam deze 'demarche' weer recht door dit vonnis te vernietigen en de vorderingen van de ex-aalmoezenier af te wijzen.²⁶

De ex-aalmoezenier had er na vijf canonieke en civiele procedures kennelijk nog geen genoeg van en begon een aantal ambtenarenrechtelijke zaken tegen de Kroon. Aan zijn gerechtelijke odyssee kwam een roemloos einde bij de Centrale Raad van Beroep.²⁷ De Raad tekende aan: 'De intrekking van de kerkelijke goedkeuring is een aangelegenheid van de rooms-katholieke kerk, waartegen voor appelland een kerkrechtelijke rechtsgang openstond en die door hem, zij het zonder succes, is gevolgd. Het is niet aan gedaagde als (overheids-) werkgever om – zonder dat door de bevoegde kerkelijke instantie daarom is gevraagd – in die kerkelijke rechtsgang te interveniëren.'

En zo blijft het canoniek recht in Nederland daadwerkelijk een van het seculier recht geheel gescheiden kosmos.

1 Ik dank mr. dr. A.P.H. Meijers van de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht en mijn kantoorgenoot mr.dr.s. E.C.M. Wagemakers voor hun medewerking aan dit artikel.

2 Het aantal rooms-katholieken wordt geschat op ruim 1 miljard; de enige mogelijk grotere juridische gemeenschap die ik kan bedenken is de Volksrepubliek China.

3 Deze bijdrage beoogt niet meer dan een eerste indruk te geven van het canoniek recht, en besteedt nauwelijks aandacht aan die punten waar dat het seculier recht kruist.

4 Hierna: 'CIC'. De CIC is afgekondigd op 25 januari 1983 door Paus Johannes Paulus II, en in dat jaar in de Latijnse tekst uitgegeven door de Libreria Editrice Vaticana. De spiegeluitgave van de authentieke

Latijnse tekst van de CIC en de Nederlandse vertaling daarvan is C. Eykens e.a. (vertalers), *Wetboek van Canoniek Recht*, Latijns-Nederlandse Uitgave in opdracht van de Belgische en Nederlandse Bisschoppenconferentie, tweede, licht herziene druk, Licap c.v. / Gooi & Sticht, Brussel / Baarn 1996.

5 Universele canonieke wetten worden afgekondigd in wat men een equivalent van het Nederlandse *Staatsblad* zou kunnen noemen, de *Actorum Apostolicae Sedis Commentarium Officiale* (AAS; canon 8 § 1).

6 De CIC werkt alleen ten aanzien van de Latijnse Kerk (Canon 1); voor de oosters-katholieke kerken, bijvoorbeeld die met de Byzantijnse of de Koptische ritus, geldt de *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*.

7 Canon 135.

8 Zij het dat het Bisschoppencollege vergaderd in een Oecumenisch Concilie inzake geloof en zeden op gelijke voet met de paus lijkt te staan (canon 749).

9 Door de *Motu Proprio 'Ad tuendam fidem'* van 18 mei 1998 werden canones 750 en 1371 aangevuld.

10 Uitgezonderd zijn bijvoorbeeld geschillen naar aanleiding van administratieve beschikkingen (can. 1400 § 2) en bepaalde geschillen waarover alleen de paus mag oordelen (can. 1405). Over de paus zelf kan niemand oordelen (can. 1404).

11 Zie voor dit alles canones 1419-1427. In Nederland hebben de bisdommen Utrecht en Groningen gezamenlijk één bisschoppelijke rechtbank.

12 Canon 1438 e.v. In Nederland betekent dit dat van Utrechtse zaken bij de rechtbank van het bisdom Haarlem beroep moet worden aangetekend.

13 Canon 1442.

14 Canon 1443.

15 Canones 1417 en 1418.

16 www.canoniekrecht.nl zou de plaats op internet moeten zijn, maar lijkt de informatie niet te bieden, ook niet via de zoekfunctie. Bellen met een bisdom lijkt de snelste methode.

17 Ook niet aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht (www.ktu.nl).

18 Canon 1481.

19 Canon 1723 § 2.

20 Canon 1487.

21 Canon 1489.

22 Canon 1488.

23 Canones 1056 en 1141. Van een canoniek rechtsgeldig gesloten huwelijk kan door – alleen – de paus wel dispensatie worden verleend, indien er tijdens het huwelijk geen geslachtsgemeenschap heeft plaatsgevonden (canones 1697-1706).

24 Dr. O.F. ter Reegen s.s.s., *Ervaringen van een officiaal* (1994), te vinden op www.rorate.com/rorate/scripts/kr_print.php?t=ro_kerkrecht&id=87.

25 Rechtbank Haarlem 23 november 1999, ongepubliceerd, gewezen onder nummer 42241/HA ZA 97-1997.

26 Gerechtshof Amsterdam 1 november 2001, ongepubliceerd, gewezen onder nummer 166/00.

27 Centrale Raad van Beroep 18 december 2003.